

HUR LÅTER EN TALGOXE EGENTLIGEN?

AV ULF T. CARLSSON.

Den 5 januari 2005 hörde jag årets första talgoxe sjunga på Värmlandsgatan. Sången bestod av trestaviga "ti-ti-fy"-element, som dock saknade den metalliska klang vilken utmärker en fulländad talgoxestrof. Sångpremiären brukar äga rum i samband med någon mildvädnersperiod just i första halvan av januari eller mindre ofta redan i slutet av december. 1990 hörde jag dock talgoxens filande redan så tidigt som den 11 december. Det är säkerligen inte bara fågelintresserade som lägger märke till talgoxens sångdebut. Även bland allmänheten torde det vara många som med tillfredsställelse registrerar ett av de första tecknen på en annalkande, om än avlägsen, vår.

Talgoxens sång

I våra dagar sjunger det stora flertalet talgoxar i Kristinehamnstrakten ett tvåstavigt "ti-tu" med betoning på första eller andra stavelsen. Betydligt ovanligare är den klassiska varianten "ti-ti-sy". I sällsynta fall kan också antingen den första eller andra stavelsen betonas. Musikkritikern Yngve Flyckt skriver i sin bok "Fågel" att det är samma motiv som bär upp Figaros avsked till Cherubin som vårpigga svenska talgoxar presterar. Den aktuella passagen i Mozarts "Figaros bröllop" börjar som bekant: "Säg farväl, lilla fjärl, åt nöjen". För att göra beskrivningen av sången fullständig kan nämnas att talgoxen i sällsynta fall kan sjunga såväl enstavigt "ti ti ti..." som fyr- eller femstavigt. Även om en individ oftast håller fast vid ett visst motiv, förekommer det också att han ibland använder sig av en annan strof. Särskilt de båda tvåstaviga varianterna kan ibland framföras i ett snabbare tempo än normalt. En del talgoxar kombinerar två- och trestaviga motiv till en strof. När man väl börjar studera artens sång finner man att den således är synnerligen variationsrik.

Artens sångaktivitet i våra marker är som störst från andra halvan av mars till framemot slutet av maj. Det har konstaterats att talgoxar i England, Tyskland och sydvästra Sverige (Göteborgstrakten) har en andra, dock mindre utpräglad, sångperiod i framför allt september. Detta har kunnat sättas i samband med en ökning av förekomsten av det manliga könshormonet testosteron hos främst unga talgoxar. Någon märkbar ökning av sångaktiviteten har ej kunnat konstateras hos de talgoxar jag studerat. De sjunger endast undantagsvis under hösten. Hos svartmesen har jag däremot registrerat en tydlig sångperiod under denna årstid.

Kanske förundrade sig någon över att jag inledningsvis skrev "i våra dagar". Att jag använde detta uttryck var inte utan skäl. Går man tillbaka till äldre ornitologisk litteratur finner man att talgoxens sång anges bestå av tre toner. Detta gäller för Sven Nilssons "Skandinavisk fauna. Foglarna" (1824), det första ornitologiska arbete där jag funnit talgoxens sång beskriven, samt för Sundevalls "Svenska foglarna" (1856), A. E. Holmgrens "Skandinaviens Foglar" (1870) och von Wrights "Svenska fåglar" (1924) med text av Einar Lönnberg. Intressant är att i den första upplagan av det stora verket "Våra fåglar i Norden" (1942)

endast den trestaviga varianten nämns, medan i den andra upplagan från 1963 även den tvåstaviga strofen finns med. Första gången jag funnit den senare belagd är hos Rosenius, som i "Sveriges fåglar och fågelbon" (1926) skriver att talgoxen även kan sjunga "tiský, tiský".

Varför har jag då ägnat så stor uppmärksamhet åt de båda vanligaste varianterna i talgoxens sång? Jo, 1980 publicerade den finländske ornitologen Göran Bergman en uppsats, som handlar om en förändring i artens sätt att sjunga, vilket han kunde konstatera i både Finland och Sverige. Bergman skriver att talgoxens sång i de båda länderna före 1950 huvudsakligen bestod av ett trestavigt motiv, medan den tvåstaviga varianten och andra typer av sång var vida sällsyntare. Hans studier, som härrör från andra hälften av 1970-talet, visar att fåglar i urbaniserade miljöer till ca 90 % använde sig av den tvåstaviga typen. Författaren anser att tvåstaviga element hörs tydligare i en bullrig miljö och att dessa därför trängt undan den trestaviga sången här. Därefter har en spridning även ägt rum till mer ostörda miljöer.

Talgoxen är en av våra mest folkära fåglar. Foto: Leif Jonsson.

Inspirerad av Bergmans arbete har jag sedan några år tillbaka fört anteckningar om talgoxens sångsätt i Kristinehamns tätort, ett exempel på en urban miljö, och vid Ölmeviken, en mera lantlig omgivning. En analys av 810 sångregistreringar gjorda under 2004 och 2005 visar för tätortens del att 0.5 % av talgoxarna sjöng enstavigt, 83.9 % tvåstavigt, 15.1 % trestavigt samt 0.5 % fyrstavigt. Motsvarande siffror för Ölmeviken är 1.0 %, 91.0 %, 8.0 % och 0.0 %. Siffrorna visar vad tätbebyggelsen beträffar en hyfsad överensstämmelse med Bergmans resultat. För landsbygdens talgoxar redovisar han inga mer detaljerade uppgifter utan endast att den tvåstaviga varianten ökat även där. Av min undersökning framgår att skillnaden mellan stads- och landsbygdstalgoxar i våra trakter har utjämnats helt. Talgoxarna i Ölme använder till och med den tvåstaviga varianten mer än kollegorna i staden.

Som en avslutning på detta avsnitt om talgoxens sång kan jag inte låta bli att också ta upp talgoxens s.k. skuggsång. Denna företeelse är en märklig lätesyttring, som jag bara hört ett fåtal fågelarter prestera och det endast vid få tillfällen. Gemensamt för denna sång hos de arter för vilka jag konstaterat detta fenomen är att den består av lågmälda sisande eller kvillrande strofer. När talgoxen låter höra

denna sång sitter han dold. I mars 2004 hade jag dock tillfälle att på Kummelön kunna studera en hane som ”skuggsjöng”. Stroferna, som upprepades med korta mellanrum, varade i ett par sekunder. Jag kunde tydligt se hur den nedre näbbhalvan darrade vid exekverandet. Det är som väntat främst om våren som jag hört talgoxen framföra denna märkliga sång, som är synnerligen styvmoderligt behandlad i ornitologisk litteratur.

Något om talgoxens övriga artegena läten

I de fall då en rutinerad fågelskådare ställs inför ett mystiskt läte torde detta i många fall ha en talgoxe till upphovsman, om det hörs i en för arten lämplig miljö. Ett rutinerat öra avslöjar dock efter en stunds eftertanke upphovsmannen även om han skulle hålla sig dold, då det ofta finns en speciell timbre i de läten Parus major, den större mesen, presterar. Jag skall inte trötta läsaren med att i skrift försöka återge alla de märkliga läten som en del av de talgoxar jag stött på i markerna frambringat. Här kommer jag endast att behandla den normala lätesfloran.

Artens vanligaste lockläte är ett ”ping ping”, som är mycket likt bofinkens ”fink fink”. Liksom sädesärulan och ytterligare några andra arter är talgoxen en god bundsförvant till fågelskådaren, när det gäller att avslöja att en rovfågel är i faggorna. Talgoxen varnar då med ett genomträngande ”ti tih tih”. För markbundna fiender, som t.ex. katter, använder arten i stället oroslätet ”spärr-ärrärr”. Den som har en holk med ett häckande talgoxpar på tomten och som kanske grips av en lust att se hur det står till i bostaden genom att lyfta på locket kan drabbas av en smärre chock. Från holkens innandöme hörs i denna situation ett ormlikt väsande från den ruvande fågeln, medan den borrar upp sig. När talgoxparets ungar lämnat boet tjarar de ständigt på mat i form av ett oftast fyr- eller femstavigt ”tje-tje-tje-tje- (tje)”. Då arten ej sällan lägger en andra kull kan man höra ungarnas tiggläte en bit in i augusti. Om hösten låter talgoxen ofta höra ett snabbt, lågmält, oftast tvåstavigt filande, som något påminner om vårens sångvariant, men som helt saknar dennas metalliska klang.

Talgoxens härmningsförmåga

Ingen annan fågelart har lurat mig så många gånger som talgoxen. Han är med andra ord ur mänskligt perspektiv en riktig spjuver. Vad man kan fråga sig är om de läten av andra arter som talgoxen kan prestera är äkta härmningar eller om de bara är rena lyckträffar, d.v.s. det som mera vetenskapligt kallas för konvergens. Den kände norske mesforskaren Svein Haftorn jämte två medförfattare nämner i en uppsats sju arter, vars läten talgoxen anses ha härmat. Det gäller stjärtmes (lockläte), entita (lockläte), taltita (lockläte), lappmes (lockläte), tofsmes (sång), svartmes (sång), blåmes (sång och lockläte) samt domherre (lockläte). I det stora verket ”Handbuch der Vögel Mitteleuropas” tillkommer tofsmes (lockläte), nötväcka (sång) och bofink (den s.k. regnsången). Rudolf Söderberg utökar i sin handbok ”Alla Nordens fåglar” listan med göktyta och sädesärula utan angivande av typ av läte.

Den art som talgoxen enligt min erfarenhet oftast härmar är entitan och då dess lockläte ”pitjä”. Vid ett 30-tal tillfällen har jag konstaterat att det varit en talgoxe och ej en entita som varit upphovsmannen till detta läte. Flera gånger har jag, efter att ha fått syn på fågeln, tvingats inse att jag blivit lurad. Vis av skadan skriver jag numera alltid i min anteckningsbok om jag enbart hört en entita locka. Talgoxen förmår också att sällsynt mer eller mindre bra härma entitans ”blyppande” sång. Andra mesarter han mera sällan har på sin repertoar i våra marker är taltita (lockläte) och svartmes (sång och lockläte) samt något oftare blåmes (irritationsläte). Tofsmesen har ett lockläte som är helt olik övriga mesars. Det kan bokstaveras ”perrerritt”. Vid några tillfällen har jag konstaterat att talgoxen till och med klarar av detta läte. En observation som talar för att det är äkta härmningar som talgoxen åstadkommer är när jag hörde en talgoxe låta som en skäggmes vid raststugan på Kummelön den 1 februari 1992. Skäggmesen har ju en begränsad utbredning i Kristinehamnstrakten, men brukar förekomma just i vassen nedanför stugan. Ett parallellfall till denna händelse är då jag i mars förra året fick höra stenknäckens knäppande ”tsick” från en talgoxe på gamla kyrkogården, som är ett känt tillhåll för stenknäck. Näst entitan är nötväckan den fågel som jag oftast kunnat konstatera att talgoxen härmat. Vid ett tjugotal tillfällen har jag ertappat honom med att perfekt, eller i det närmaste fulländat, producera nötväckans varningsläte ”tuätt tuätt tuätt ...”. Ibland är talgoxen generös nog att kombinera sina härmningar med ett arteget läte före eller efter dessa.

Påpekas bör att de läten en talgoxe härmar huvudsakligen består av andra arters lockläten och sällan av dessas sångstrofer. Han kan därför inte på långa vägar konkurrera med de verkligt stora imitatorerna som exempelvis kärnsångaren, som har ett stort antal arters läten på sin repertoar. Talgoxens härmningar är vidare i stor utsträckning begränsade till enbart messläktet.

Avslutningsvis kan jag inte undanhålla läsaren ytterligare ett par tillfällen, då jag blivit grundlurad av föremålet för denna uppsats. I min anteckningsbok hittar jag en notering från den 24 januari 1986. Jag trodde då att jag vid Södermalmsskolan hade gjort min första vinterobservation av sädesärula, eftersom jag där fick höra det läte som arten brukar ta till när en rovfågel dyker upp. Döm om min förvåning, när det visade sig att det var en talgoxe, som på detta sätt protesterade mot ett skatpar, vilket rumsterade våldeliga vid sitt bo. Normalt ägnar jag mig inte åt s.k. artjakt, men har inte kunnat motstå frestelsen att upprätta en förteckning över de fågelarter jag observerat på eller från tomten. Ängsbiplärkan är en fågel som jag länge gått och väntat på som ny tomtart under vår- eller höstflyttningen. En vårdag 2004 hörde jag ängsbiplärkans karaktäristiska lockläte ”ist ist ist” i närheten av vårt hus. Jag var beredd att notera min 92:a tomtart, men det visade sig vara en talgoxe, som lät som en ängsbiplärka. Denna individ uppehöll sig sedan en längre tid i grannskapet, väl igenkänd på sitt märkliga läte.

Nog är det väl befogat att utfärda en varning för spelmannen i den gula sämskskinnsvästen. Han är enligt mina erfarenheter inte lika oskyldig som han ser ut!

Använd litteratur

- Bergman, G. 1980. Die Veränderung der Gesangmelodie der Kohlmeise *Parus major* in Finnland und Schweden. *Ornis Fennica* 57: 97–111.
- Carlsson, U. T. 1992. Se upp med talgoxens lätesrepertoar! *Värmlandsornitologen* 20: 23–25.
- Curry-Lindahl, K (red.). 1963. *Våra fåglar i Norden*. 2:a uppl. Band 4. Stockholm.
- Flyckt, Y. 1951. *Fågel*. Stockholm.
- Glutz von Blotzheim, U. N. (ed.). 1993. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 13/1. Wiesbaden.
- Haftorn, S., Hailman, J. P. & Hailman, E. D. 1996. Heterospecific imitation by Great Tits *Parus major*. *Fauna norv. Ser. C. Cinclus*. 19: 39–48.

- Holmgren, A. E. 1870. *Skandinaviens Foglar*. Band 1. Stockholm.
- Holmström, C. T. (red.). 1942. *Våra fåglar i Norden*. 1:a uppl. Band 1. Stockholm.
- Nilsson, S. 1824. *Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer. Foglarna*. Band 1. Lund.
- Rosenius, P. 1926. *Sveriges fåglar och fågelbon*. Band 1. Lund.
- Rost, R. 1990. Hormones and Behaviour: A Joint Examination of Studies on Seasonal Variation in Song Production and Plasma Levels of Testosterone in the Great Tit *Parus major*. *Journal für Ornithologie* 131: 403–411.
- Sundevall, C. J. 1856. *Svenska foglarna*. Del 1 och 2. Stockholm.
- Söderberg, R. 1951. *Alla Nordens fåglar*. Stockholm.
- von Wright, M., W. & F. 1924. *Svenska fåglar*. Med text av Einar Lönnberg. Del 1. Stockholm.